

YANILTICI İLETİŞİM (YALAN) VE MEDYA ETİĞİ*

Doç. Dr.
Melda Cinman ŞİMŞEK**

İletişim, kaynaktan hedefe, iletişim kanalı üzerinde gerçekleşen mesaj akımıdır. Kaynak mesajı kodlar, hedef de kodları açarak mesajı alır ve iletişim gerçekleşir. Bu süreç, hedef tarafından feedback gönderimi ve kaynağın aldığı feedback üzerine yeni bir mesaj hazırlayıp kodlayarak göndermesiyle sürer gider. İletişim kanalı üzerinde bulunan gürültü faktörü, mesajın netliği ve anlaşılabilirliği üzerinde olumsuz etki yaratabilir.

Bu basitleştirilmiş iletişim süreci, kişi ile kişi arasında, grup arasında ya da kitle arasında olabilir. İki arkadaşın sohbeti, öğretmenin sınıfta öğrencilere ders anlatması ve bir liderin meydana toplanmış halka hitabı sırasıyla bu tür iletişimlere örnek olarak gösterilebilir. Kitleye hiptapta kullanılan agoralar ya da meydanlar, artık kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, yerlerini matbaalara, radyo, televizyon stüdyolarına, film setlerine terketmişlerdir. Bilgisayar ve internetin devreye girmesiyle, kitle iletişiminde yeni boyutlar kazandırılmıştır.

İletişim ister kişiler arasında gerçekleşsin, ister kitle iletişim araçları vasıtasıyla olsun, söz konusu iletişim süreci işler. Ancak, farklı iletişim türleri, mesajın algılanmasından, feedback'in gönderilmesine kadar çeşitli şekillerde farklı etkiler yaratırlar.

İletişim kanalı üzerinde varolan gürültü faktörü, mesajın iletişiminde problem olması anlamındadır. Bu durumda mesaj, hedef tarafından yanlış anlaşılacak, veya hiç anlaşılmayacaktır. Bu son durumda iletişim akışı tam anlamıyla gerçek-

* TRT İstanbul Radyosu'nda 22 Eylül 2000 'de yapılan program metni.

** M.Ü. İletişim Fakültesi

leşemez. Yanlış anlaşılma durumuna gelince...İstemedi olabileceği gibi, kasten de olabilir. İlkine örnek olarak, çocukken oynadığımız kullaktan kulağa oyununu örnek verebiliriz. Kaynaktan hedefe giden mesaj tamamen değişirdi. Bazen doğru cevap vermek işimize gelmediğinde, gürültü faktörünü kasten de devreye sokabiliriz. Azarlanarak neden yaramazlık yaptığı sorulan bir çocuğun, vereceği cevap üzerine karşı tarafı daha da sinirlendirmekten korktuğu için mırıldanarak birşeyler söylemesi gibi...

Yanıtma amaçlı iletişim ise, gürültü faktöründen etkilenmiş iletişimden farklı bir olgudur: Yalan söylemektir. Yalan söylemek, kaynaktan hedefe, kasten doğru olmayan bir mesajın iletimidir. Mesaj da "yalan" niteliğine bürünmüştür.

Yalan

Yalan olgusu , bir etik sorundur. Gayriahlakidir. Paradoksal bir şekilde, bazen ahlaki bir zorunlulukla da yalan söylenir. Bir davette yemeğin lezzetini soran evsahibesine, hiç de öyle olmasa bile " Çok güzel olmuş" dememiz gibi. Demek ki yalan olgusu, gelenek görenekle, daha genel bir deyişle toplumsal kültürle alakalıdır. Ortadoğu ve Akdeniz toplumlarının Kuzey insanlarına göre daha fazla yalana başvurduklarına dair gözlemler olduğu bilinmektedir. Bu noktadan hareketle, belki bireysel ve toplumsal baskıların daha fazla olduğu toplumlarda, yalana başvurma oranının daha yüksek olabileceğini de öne sürebiliriz .Nitekim,yoğun aile baskısının olduğu ortamlarda, çocuk ve gençlerin yalan söyleme oranlarının, diğerlerine göre daha yüksek olduğunu çoğumuz gözlemlemiştir.

Aile içi yalan, sosyolojiden çok psikolojinin konusunu teşkil eder. Aynı bir ihtisas konusudur. Toplumdaki yalanlar ise, sosyoloji ve özellikle sosyal psikolojiyi ilgilendirmekle birlikte; başta siyaset, iletişim, endüstri ilişkileri olmak üzere, her alana bulaşır.

İşçi-işveren ilişkilerinde, toplu sözleşme dönemlerinde yalanlar işe karışır. İşveren sendikayı, sendika da işçiyi "ikna etme" durumundadır.

Siyasette yalan hep vardır. Dış politikada, blöf de, iç politikaya nazaran daha boldur. Blöf, göz korkutma yöntemiyle, karşı tarafı amaca yöneltme sürecinde başvurulan abartılı tehdit olup, yalan unsurları da ihtiva etmesi nedeniyle, doğrudan tehditten ayrılır.

İç politikaya gelince...Yalanın en sık başvurulduğu alandır. Gayesi seçim kazanmak olan siyasi parti , Machiavelli'nin "Gaye vasıtayı meşru kılar" kuralı çerçevesinde bol yalana başvurur. Seçim kampanyasında vaad edilenlerin bir kısmının gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı, daha baştan bellidir. Buna yalan denir ve amaç seçmeni kandırıp oy

elde etmektir. Hükümet kurulunca da yalanlar devam eder. T.C. Hükümet programlarını tetkik ederseniz, çoğunda işsizlik sigortasının mevcut olduğunu görürsünüz. Hiçbir hükümetin de, mevcut sosyal güvenlik düzeni içinde bunu gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağı açıktı. Eğer açık olmasaydı, o takdirde programı gerçekleştirilememek şeklinde, daha iyi niyetli bir durum ortaya çıkardı. Yalandan değil, acizlikten söz ederdik.

Siyasette etik, sadece yalandan ibaret değildir kuşkusuz. İlegal ilişkilerin kurulması, bu tür çıkar ilişkilerinin gizlenmesi, menfaat ve rüşvet ilişkileri, vs. siyasi ahlak harici durumlar da daima gündeme gelebilmektedir. Bu konudaki en çarpıcı örnek, Susurluk Skandalıdır. Hatırlanacağı üzere bir kamyonun bir Mercedes'e çarpmasıyla, bir milletvekili, bir kanun kaçağı ve bir emniyet mensubu, aynı otomobil içinde olmaları suretiyle kamuoyunun gündemine gelmişlerdi. (Bkz. Önder Aytaç, Medyanın Gözüyle Çeteler ve Susurluk, EM Ofset, Ankara, 1997, passim). Bu ilişkiler ortaya çıkınca, mafyanın DYP Başkanlığı için Bedrettin Dalan'a 1993'te 500 milyar teklif etmiş olduğu da ortaya çıkmış. Güneri Civaoglu, "Legoları Birleştirmek" başlıklı makalesinde anlattığı bu durumun "cürüm demokrasisi" örneği olduğunu belirtmiştir. (İbid., s.7).

Ahlak dışı davranış, sadece yasama ya da yürütmede değil, yargıda da ortaya çıkabilir. Yargı kurumu eğer adalet ilkeleri çerçevesinde değil de, çıkar ya da hatır gibi faktörleri dikkate alarak yargıda bulunursa, ahlak dışı davranmış olur. Bu arada adaleti sağlamakla kanunlara uymak arasında da çok önemli farklar olacağını belirtmek gerekir. Kanun adil değilse, yasamadan gayriadil kanun çıkmışsa, yargı kurumunun yapabileceği pek az şey vardır.

Avukatlık mesleği için yalancılık mesleği dendiğini çoğumuz duymuş, ve gerçekten de tanıdığımız avukatların nedense çoğunun yalancı, adaletsiz, hatta dalavereci olduğunu görmüşüzdür. Bu belki de bir meslek rahatsızlığıdır. Bu durum ise, meslek ahlakı kapsamında incelenmelidir.

Mesleki gerekleri yerine getirmemek de, hemen her gün rastladığımız meslek ahlaksızlıkları arasındadır. Taksicinin sizi, bilmediğiniz yörelerde adresi arar gibi yapıp saatlerce dolaştırıp daha fazla para kazanmaya çalışması, tamircinin tamir edilmemiş makinanızı geri getirip, tamir ettiğini söyleyerek para almaya çalışması, doktorun gereksiz tahliller yaptırmanızı isteyerek laboratuardan yüzde alması ya da gereksiz ameliyat yapması, manavın mostralıklarla göz boyayıp tezgah arkasındaki çürük malları size sokuşturması, bakkalın hileli tartı kullanması, fahiş fiatla mal satması, tezgahların kalitesiz malı kaliteli diye satmaya çalışması, boyacının boyaya fazladan su katması, balıkçının bayat balığı taze diye satması, inşaatçının eksik malzeme kullanması, ahçının hijen

koşullara uymadan yemek pişirmesi, üreticinin kalitesiz mal üretmesi Bunların tümü meslek ahlakı ilkelerine uymama konusuna verilebilecek yüzlerce örnekten sadece birkaçıdır ve hemen herkes bu tür muamelelere muhatap olmuştur.

Bunların bir kısmında yalan unsuru varsa da, tümünde olması gerekmez. Yalan ahlaksızlıkların sadece bir çeşididir. Ve hepimiz sürekli yalana maruz kalırız.

Polisiye alanda yalan.

Meslek gereği yalana en fazla maruz kalan kişiler arasında polisler ve hakimler vardır. Hakim savunmanın sağlamlığı, deliller ve kanun tatbikatı ile ilgili olup, yalanı ortaya çıkarmakla pek fazla ilgilenmez. Diğer deyişle, davada şahitler olup olmamasıyla ilgilenirken, şahitlerin yalan söyleyip söylemedikleri ile ilgili değildir. Yemin ettirir ve işi biter. Halbuki polisin görevi, ne pahasına olursa olsun konuşturmak ve doğruyu öğrenmektir.

Her konuyu araştırmaya meraklı Amerikalılar, polislere etkili sorgulamanın nasıl yapılacağını ve yalanın nasıl anlaşılacağını anlatan cilt cilt kitaplar yazmışlardır. Bunlardan birinde itiraf ettirme konusunda uygulanacak ikna yöntemleri yanısıra, yalanın hangi tepkilerle ortaya çıkacağı da belirtilmiştir. (Bkz. Fred E. Inbau, John E. Reid İ Joseph P. Buckley, Suçlu Sorgulamaları ve İtirafı, Çev. Ahmet Kule, Williams İ Wilkins, , Baltimore, 1997, passim).

Söz konusu eserde şöyle bir tablo çizilmiştir

Doğru olan sözlü tepkiler

- Genel inkar, ikna edici ifadeler
- Suçu tanımlamak için kullanılan sert gerçekçi kelimelerin kullanılmasından kaçınılması
- Doğrudan ve tabii cevaplar
- Ayrıntıya girmeyen cevaplar
- Dikkat çekici bir hafızadan çok, makul bir hafızanın sergilenmesi
- İlgisiz konuların konuşmaya sokulmaması
- Net ve doğrudan soruların tekrar edilmesi için talep olmaması

Doğru olmayan sözlü tepkiler.

- Suçun spesifik yönlerine sıkışmış inkar
- Suçla ilgili sert, gerçekçi kelimelerden kaçınılması
- Geciken, net olamayan veya zaman kazanmaya yönelik cevaplar
- Ayrıntılara giren cevaplar
- Alışılmamış derecede zayıf veya alışılmamış derecede kuvvetli bir hafızanın sergilenmesi
- İlgisiz konuların konuşmaya dahil edilmesi
- Doğrudan, net ve işitilebilir şekil de soruldukları halde, soruların tekrarı için talep olması

-Cevap vermede makul olma	-Makul cevap vermeyi engelleyen zihni tıkanıklık ve yetersizlikler
-Normal ve net bir ses tonu	-Yarım ağız konuşma veya ses tonunun bastırılması
-Cevapları (inkarları),yeminlerle veya dini ifadelerle destekleme ihtiyacının olmaması	-Cevapları desteklemek için yeminlere veya dini referanslara başvurulması
-Soruları cevaplamada normal ve uygun bir ifade ve direnme tarzı	-Soruları cevaplamada aşırı nezaket,
-Görünür ciddiyet ve endişe	-Cevaplara eşlik eden gülme veya başka türlü hafif hareketler
-Sorgudan sonra da, kendisine hala sanık olarak bakılıp bakılmadığını öğrenmeden, sorgu odasından biran önce ayrılmak için acelecilik	-Sorgudan sonra kendisine hala sanık nazarıyla bakılıyorsa, bildiklerinde ısrarlı oluşu.

Kaynak: İbid., ss.47,48.Tablo 5.1

Kuşkusuz bunlar sadece birkaç küçük öneridir ve konu son derece detaylıdır. Bu sözlü tepkiler yanısıra, yalanı ortaya çıkarıcı sözsüz tepkiler de incelenmektedir. Duruş, mimik, yüz ve vücut hareketleri, örneğin gözleri kaçırış, konuşurken elleri ağıza götürme, bacak ve kolları çaprazlama, el ve ayakları saklama, kıyafeti silkeleme, çekiştirme, saç düzeltme, ayağı ileri geri sallama gibi beden dili unsurları yalan söylendiğine dair ipucu verebilir. (İbid., ss.51-52). (Ayrıca Bkz. Zühal ve Acar Baltaş, *Bedenin Dili*, 8.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, passim.)

Hukuk alanında suç ve suçlu konusunu inceleyen kriminolojide, bu konuların ele alındığını sanırım.

Medya etiği ve yalan

Medya etiğinin son yıllarda haddinden fazla gündemde olmasının nedeni, medyanın ciddi bir etik sorunu yaşamasından kaynaklanıyor. Yazılı basının mizahında dahi ,vaktiyle bir ciddiyet vardı. Akbaba Dergisi örneğinin, ciddi bir mizah dergisiydi. Sonraki yıllarda çıkan Oğuz Aral'lı Gırgır da öyle... 80'li yıllar öncesinde birkaç bulvar gazetesi dışında ciddi bir yazılı basın vardı. Simaviler Hürriyet'i, Karacanlar Milliyet'i çıkarırlardı.

Günümüzde medya patronlarının aynı zamanda holding patronu olup, gazeteleri birer pazarlama aracı olarak kullanmaları, promosyon konusunu abartarak gazetelerin ciddiyetini bozmaları, promosyon konusunda da halkı kandırmaları,gazetelerin şirketler ve sanatçı ve işadamlarının P.R. aracı olmaktan fazla öte gidememesi, iyi gazetecilerin çoğunun öldürülmüş olması ve iş takipçisi ve patron -politikacı yavaşması

gazetecilerin ortaya çıkıp önemli görevlere gelmeleri, televizyon kanallarının çeşitlenmesi ve gazete okur sayısının azalması üzerine tiraj kaygısına düşen gazetecilerin popüler konulara artan şekilde eğilmeleri, paparazzilerin yükselişi gibi önemli sorunlar yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Basının yorumsuz haber vermesi esastır. Yorumu köşe yazarları yapmalıdır. Bunun gerçekleşmesi bir yana, farklı siyasal görüşlerin takipçisi olan basının gerçek dışı haber verdiği de görülmektedir. Aynı olayın farklı gazetelerde farklı anlamlar doğuracak şekilde verildiği de çoğu zaman aşikar olmaktadır. Basının bazı bilgileri örtbas etmesinin ahlaki-liği de tartışılır.

Görsel basında da durum fazla farklı değildir. Başta TRT olmak üzere birkaç ciddi kanal dışında, yoz kültür sürekli yeniden üretilmekte, basın aracılığıyla, ülke çapında dedikodu yapılmakta, gündem sapıtılmakta, diğer deyişle halkın ilgisinin önemli konulara eğilmesi engellenilmektedir.

Bilhassa radyolarda, Türkçe yanlış kullanıldığı gibi, uslub da laubalidir.

Basın ahlak yasası ya da basında otokontrolün ne derece etkili olduğu tartışılır. Ancak unutmamalıdır ki, toplum neyse medya o, medya neyse toplum odur. Tıpkı parlamentonun da günümüz toplum yapısını aksettirmesi gibi...

Haber verme ve kamuoyu oluşturma, hatta halk üzerinde eğitme ve toplumsallaştırma fonksiyonu olması gereken medyanın, bugünkü hali, hakettiği haldir.

KAYNAKÇA

- Aytaç, Önder, **Medya'nın Gözünde Çeteler ve Susurluk**, EM Ofset, Ankara, 1997.
- Inbau, Fred E., John E. Reid, İ. Joseph P. Buckley, **Suçlu Sor-gulmaları ve İtirafı**, Çev. Ahmet Kule, Williams İ. Wilkins, Baltimore, 1997.
- Baltaş, Zülal ve Acar, **Bedenin Dili**, 8.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.